

Motståndets metoder

Så argumenterade Öfre Slottsgatans Byalag för bevarande

B-uppsats i historia 7,5 hp
Vårterminen 2018
Författare: Mats Hellmark
Handledare: Erika Sandström
Ventileringsdatum: Maj 2018

Innehåll

1. Inledning.....	2
1.1 Syfte och frågeställning.....	2
1.2 Källmaterial, avgränsning och metod	2
2. Bakgrund	3
3. Forskningsläge	5
4. Undersökning	10
4.1 Bildandet, byalaget och inspirationskällorna	10
4.2 Organisation.....	11
4.3 Metoder.....	12
4.4 Argumentation.....	13
5. Analys.....	15
5.1 Ideologi.....	15
5.2 Skillnader jämfört med byalagsrörelsen i Stockholm	17
5.3 Förändring och efterspel	17
6. Sammanfattning.....	18
7. Källor och litteratur.	19
7.1 Otryckta källor	19
7.2 Tryckta källor	20
7.3 Litteratur	20
Bilaga 1. Beskrivning av filmen <i>Öfre Slotts kvarteren i Uppsala – en boendemiljö i fara</i>	21
Bilaga 2. Tecknade serier i <i>Öfre Slotts Byblad</i> Nr 1 1972.....	24

1. Inledning

Jag växte upp i Uppsala under 1960- och 70-talen när de gamla bostadsmiljöerna revs en efter en och en ny, ofta sterilare, stad växte fram. Mellan 1965 och 1975 revs 428 fastigheter i stadskärnan.¹ Öfre Slottsgatans Byalag som bildades 1971 var en viktig aktör i kampen mot rivningarna. De fem kvarter i Övre Fjärdingen som byalaget tog strid för är den enda del av innerstaden som fortfarande har enhetlig 1800-talsbebyggelse.²

Byalagets syfte var att bevara den kulturhistoriska och sociala miljön (blandningen av yrkeskategorier och samhällsklasser) och att främja den sociala gemenskapen. Bildandet och metoderna ansluter till alternativrörelser i tiden och speciellt byalagsrörelsen i Stockholm, som var en förebild.

Sedan ett antal år bor jag själv i ett 1800-talshus i kvarteren och har ofta känt tacksamhet mot byalaget och funderat över dess roll och de första kritiska åren.

1.1 Syfte och frågeställning

Att följa hela processen kring kvarteren och byalagets agerande skulle föra för långt för en B-uppsats. Till exempel är turerna många i förhandlingsspelet med myndigheter och olika fastighetsägare. Jag tänker i stället fokusera på varför man bildade byalaget, inspirationskällor, organisation, argumentation och vilka metoder som användes för att sprida och skapa genomslag för budskapet.

En fråga som jag kommer att försöka besvara är om det fanns en ideologi i byalagets arbete och argumentation, hur den i så fall ser ut och hur den relaterar till andra alternativrörelser – främst byalagsrörelsen i Stockholm. Jag kommer också att undersöka hur byalagets inriktning förändrades över tid.

1.2 Källmaterial, avgränsning och metod

Som källmaterial kommer jag att använda publicerat material som har byalaget självt, eller byalaget närstående personer, som avsändare. I första hand handlar det om tidningen *Öfre Slotts Byablad*, som utkom med tio nummer mellan 1972 och 1980 (samt ett par jubileumsnummer därefter) och en dokumentärfilm som byalaget producerade med super-8-teknik 1971.

Andra källor är de utredningar som två arkitekter gjorde 1971–1972, det examensarbete i arkitektur som den ene (Ville Herlin) skrev 1975³ och den fyrbetygsuppsats i kulturgeografi som

¹ *Öfre Slotts Byablad* 1975, nr. 5, s. 10.

² Ehn 1970, s. 43 och Herlin/Skånberg 1972, s. 51.

³ Herlin 1975.

Carl-Gustaf Thornström skrev om bevarandearbetet samma år.⁴ Thornström tog initiativ till byalaget och renoveringen i Kalmar Nations studentbostäder, var ordförande det första året och fortsatt mycket aktiv fram till 1981.⁵ De båda arkitekterna arbetade på byggnadsnämndens uppdrag men lierade sig uttryckligen med de boende och byalaget.⁶ Därför betraktar jag deras texter både som forskning om processen och byalaget och som primärkällor.

Jag kommer också att undersöka nedslag från de utställningar som byalaget producerade (materialet finns bara fragmentariskt bevarat eller dokumenterat). Flygblad, upprop och debatter med andra aktörer behandlas översiktligt, delvis beroende på att byalagets arkiv som deponeras i Uppsala stadsarkiv är ganska osorterat, men också för att begränsa uppsatsens omfång.

Byalaget bedrev även framgångsrik opinionsbildning via lokala och nationella massmedier. Det materialet speglas inte i den här uppsatsen eftersom det är omfattande nog för en egen studie.

Mitt huvudfokus kommer att ligga på de fyra första åren, fram till 1975, då en ny stadsplan antogs, Thornströms och Herlins texter om spelet kring kvarteren publicerades och byalaget producerade en återblickande utställning (*Vad lärde vi av kampen?*). Åren 1976 till 1980 kommer jag att behandla mer extensivt med inriktning på förändring i byalagets arbete och budskap.

Metoden består i att läsa och analysera källmaterialet samt att jämföra med tidigare forskning.

2. Bakgrund

De fem kvarteren Rosenberg, Pistolen, Hörnet, S:t Niklas och Ladu ligger i stadsdelen Övre Fjärdingen i Uppsala. Efter 1960- och 70-talens rivningsvåg utgjorde de stadens enda område med samlad 1800-talsbebyggelse av småstadskaraktär. Här fanns gårdsmiljöer av olika karaktär med låga hus och lummiga trädgårdar.⁷ Ett antal kända kulturpersoner har bott i kvarteren, till exempel August Strindberg, Karin Boye, Gustaf Fröding och Albert Engström.⁸

1971 bodde cirka 360 personer i området. Befolkningsprofilen var blandad, både socialt och åldersmässigt. Av de 41 procenten yrkesarbetande var hälften lärare och kontorsarbetare, den andra hälften byggnads- eller industriarbetare och sjukhusanställda. 25 procent var studenter, 13 procent pensionärer, 13 procent hemmafruar och 8 procent barn.⁹

Miljön var hotad redan på 1930-talet. En stadsplan utarbetad av stadsarkitekten Gunnar Leche 1936 tillät rivning och uppförande av nya fyra- till sexvåningshus i hela området, men depressionen och kriget kom emellan. I mitten av 1950-talet föreslog en utredning i stället att kvarteren skulle bevaras som kulturresevat. Det tidiga 1960-talets planer på en ny stadsplan

⁴ Thornström 2012. Första upplagan trycktes i februari 1975, andra i september 1975 och den tredje i december 2012.

⁵ Ibid, s.185.

⁶ Herlin 1975 s. 50f.

⁷ Ehn 1970, s. 43 och Herlin 1975, s. 51.

⁸ *Öfre Slotts Byablad* 1991, s 21.

⁹ Herlin/Skånberg 1972, s. 6.

inriktad mot bevarande blev aldrig verklighet, men byggnadsnämndens rivnings- och nybyggnadsförbud från 1956 kom att gälla ända till 1975 då en ny stadsplan togs.¹⁰

Under tiden förföll många av husen. Fastighetsägarna avvaktade den nya stadsplanen och risken ökade för rivningar eller hårdhänta renoveringar. Arkitektutredningen från 1972 skriver om 15 års eftersatt underhåll av praktiskt taget samtliga fastighetsägare. Sex bostadsbyggnader var utrymda, en hade dömts ut av hälsovårdsnämnden.¹¹ Standarden var oftast låg (liksom hyrorna). Carl-Gustaf Thornström beskriver sitt studentboende i kvarteret S:t Niklas (fastigheterna kallas för Rackarnäbben, en beteckning jag hädanefter använder) med kallvattenkran som frös vintertid, uppvärmning med fotogenkamin utan skorsten och utedass på gården.¹²

Trots nybyggnadsförbudet tilläts rivning och anpassad nybebyggelse i max två våningar.¹³ Universitetet renoverade Rackarnäbbens granngård i kvarteret S:t Niklas 1966–1967 med kraftig förändring av miljön som resultat och så pass höjda hyror att inga hyresgäster kunde bo kvar.¹⁴ Byggnadsfirman Diös ville riva och bygga ett nytt studenthotell i kvarteret Hörnet och Kalmar nation hade färdiga ritningar men inte tillräckliga medel för att riva och bygga nytt i Rackarnäbben.

Initiativet till byalaget togs av Thornström och andra Kalmarstudenter som reagerade både på universitetets renovering av granngården och rivningen av gamla Uppsalamiljöer i kvarteret S:t Per och längs Dragarbrunnsgatan några år tidigare.¹⁵ När arkitekterna Ville Herlin och Martin Skånberg kom till kvarteren i april 1971 med uppdrag att inventera bebyggelsen väckte de först misstänksamhet, men snart fann parterna varandra. Studenterna började dela ut flygblad om en aktionsgrupp och vid ett stormöte den 17 maj bildades Öfre Slottsgatans Byalag.¹⁶ Thornström valdes till ordförande och i stadgarna definieras syftet som ”bevarande av den kulturhistoriska och sociala miljön” och att främja den sociala gemenskapen.¹⁷

Bland de första aktiviteterna var utställningar, midsommarfest, enkäter och en offentlig debatt med kommunens ansvariga. Byalaget fick en lokal och påbörjade bland annat arbetet med en dokumentärfilm och tidningen *Öfre Slotts Byablad*.

Under 1972 deltog byalaget i renoveringen av Rackarnäbben som utfördes med en alternativ metod, generativ renovering. Man bjöd in allmänheten till den första Öfre Slottsgatans Dag och ordnade tillsammans med arkitekterna Herlin och Skånberg en utställning som redovisade utredningen på Upplandsmuseet. Bland annat föreslogs att husen skulle köpas in av kommunen.

¹⁰ Thornström 2012, s. 56.

¹¹ Herlin/Skånberg 1971, s. 7 och Herlin/Skånberg 1972, s. 8 och 51.

¹² Thornström 2012, s. V.

¹³ Thornström 1973, s. 20.

¹⁴ Thornström 2012, s. 105.

¹⁵ Ibid, s 29.

¹⁶ Thornström 1973, s 21f.

¹⁷ Öfre Slottsgatans Byalag, Stadgar, 1971.

Det var flera gånger nära att kommunen köpte fastigheter under åren som följde, men det blev aldrig av. I stället arbetade byalaget med att påverka fastighetsägare, exempelvis Karl Joar Westman som köpte Övre Slottsgatan 9 1973 och renoverade enligt Byalagets restaureringsplan. 1974 ställde kommunen ut förslaget till ny stadsplan, som i stort stämde överens med byalagets remissförslag.

1976 stoppades Diös planerade rivning av Skolgatan 9. Byggnadsfirman hävade att husets grund var skadad, något som byalaget lyckades motbevisa. Senare genomförde firman ett antal rivningar i kvarteret Hörnet, bland annat av gatuhuset Övre Slottsgatan 26 (trots att rivningstillstånd saknades) och av den spektakulära gamla industrifastigheten Maltbolaget, som ersattes av moderna radhus. Debatten som följde blev hård, även i nationella medier. Andra strider gällde exempelvis byggnadsfirman K. Johanssons renoveringar i kvarteret Ladu och universitetets planer på att kontoriserar vinden i Edlingska huset i kvarteret Pistolen.¹⁸

3. Forskningsläge

Landsantikvarien Ola Ehn (som också var chef för Upplandsmuseet) tecknade 1970 Övre Slottskvarterens historiska bakgrund, gård för gård, och de första stegen mot bevarande.¹⁹

Det kulturhistoriska värdet består till stor del i att miljön bevarats i stort sett oförändrad sedan slutet av 1800-talet, menar han: ”en fin provkarta på hela 1800-talets skiftande byggnads- och kulturhistoria”.²⁰ Här finns rester av den äldsta träbebyggelsen, enkla småfolksgårdar, förnäma ämbetsmannagårdar, bondkvarter och olika typer av hyreshus. ”Värdet i varje liten del i denna miljö blir desto större ju mer liknande miljöer på andra håll i staden försvinner”, skriver han.²¹

Etnologen Ulf Stahre skriver om den radikala förändringen av Stockholms centrala stadsmiljö under 1950- och 1960-talen och hur en byalagsrörelse uppstod som en reaktion mot den i sin avhandling från 1999 och ett par senare texter.²²

Startpunkten för rörelsen var ett antal händelser under 1968 med stadsbyggnadskritik, gemenskapssträvanden och antikommersialism som gemensamma nämnare. Exempelvis debatterades rivningen av den stora gasklockan i Sabbatsberg intensivt och förslag väcktes om att göra om den till allaktivitetshus. Stockholms stadsmuseums chef Bo Lagercrantz spelade en central roll och upplät museet för utställningar och debatter. Namnet byalag syftade på bondesamhällets samarbetsorgan, som man ville återskapa i urban miljö.²³

¹⁸ *Övre Slotts Byablad* 1991, s. 19-22.

¹⁹ Ehn 1970, s 7.

²⁰ Ibid, s 43.

²¹ Ibid, s 43.

²² Stahre 1999, 2005 och 2007.

²³ Stahre 1999, s. 72f.

Stahre kopplar också byalagsrörelsen i Stockholm till det sena sextiotalets våg av oppositionella vänsterrörelser i västvärlden. I slutet av 1969 fanns byalag i nästan alla Stockholms stadsdelar, och man hade flera framgångar. Bland annat lyckades man stoppa två stora trafikledsprojekt i innerstaden och hindra fällandet av almarna i Kungsträdgården.²⁴ Almstriden 11–12 maj 1971 var den enda händelsen i byalagsrörelsens historia som ledde till konfrontation och våldsamheter. Stahre ser den som en vändpunkt: ”Opinionen blev något beslutsfattarna nu alltmer tvingades ta hänsyn till.”²⁵ Almstriden fick symbolisk tyngd och uppfattades olika beroende på utgångspunkt: som en folklig seger över maktfullkomliga beslutsfattare eller som ett gatans parlament som hotade det demokratiska systemet.²⁶

Förutom stadsdelarnas byalag var två grupper centrala inom rörelsen. ”Alternativ stad” stod för stadsbyggnadskritiken, var drivande inom almstriden och gav ut tidskriften *Klara papper* (ursprungligen *Almbladet*). ”Arkiv samtal” representerade gemenskapssträvandena och var en rådgivnings- och dokumentationscentral med ideologisk funktion.²⁷

Kärnan i byalagen var studenter med vänsteråsikter. Ändå lyckades man mobilisera brett. Stahre ser två skäl till det: dels att man fångade upp en utbredd kritik mot den brutala stadsomvandlingen, dels att man medvetet undvek att ta ställning på den politiska vänsterhögerskalan.²⁸ Enligt Stahre var basen i byalagsrörelsens ideologi en vision om samarbete och gemenskap mellan människor och en önskan om ett annorlunda, humanistiskt stadsbyggande med mindre biltrafik, mer grönska och bättre kollektivtrafik.²⁹

Strukturen var typisk för tidens sociala rörelser, antihierarkisk med direktdemokrati som grund. Stormötet var högsta beslutande organ, i princip öppet för alla i stadsdelen. Löpande arbete utfördes i arbetsgrupper. Även om stadgar, medlemskap och valda ledare saknades så etablerades en rollfördelning mellan (informella) ledare, experter, aktivister och deltagare.³⁰

Med några undantag blev byalagen i Stockholm kortlivade, rörelsen upphörde i stort sett mot slutet av sjuttioalet.³¹ Enligt Stahre var huvudorsakerna att hoten mot stadsmiljön minskade och att gemenskapsvisionen visade sig svår att förverkliga. Andra faktorer var brist på möteslokaler, inre motsättningar och bristande nyrekrytering.³²

Stahre anser att byalagsrörelsens protester ledde till ökat direkt medborgardeltagande i planeringsfrågor och påverkade samhälle och politik, även om betydelsen är svår att utvärdera.

²⁴ Stahre 2007, s. 149.

²⁵ Ibid, s. 150.

²⁶ Stahre 2005, s. 160.

²⁷ Stahre 2007, s. 151f.

²⁸ Ibid s. 152f.

²⁹ Ibid s. 155.

³⁰ Ibid s. 153.

³¹ Stahre 2005, s. 161.

³² Stahre 1999, s. 187.

Rörelsens viktigaste resultat var större medvetenhet om värdet av goda stadsmiljöer och äldre bebyggelse. Och att den visade att det faktiskt lönade sig att protestera.³³

Miljö- och vetenskapsjournalisten Claes Sjöberg analyserar tidens alternativrörelser och deras idéer i en översikt 1979. Exempel är kvinnogrupper, miljögrupper, kristna grupper, politiska grupper, stadsaktionsgrupper och fackliga grupperingar på nedläggningshotade företag. Sjöberg ser gruppernas framväxt i ett sammanhang där utvecklingen i de västliga industriländerna upplevs som hotande och det kapitalistiska systemets kriser som allvarliga. Grupperna verkar utanför etablerade kanaler för politisk påverkan och förhandling och söker inte bara alternativ till den rådande samhällsutvecklingen, utan använder också alternativa arbetssätt.³⁴ Organisationerna bildas kring en huvudfråga men sätter arbetet och målsättningen i ett helhetsperspektiv.³⁵ Till stadsaktionsgrupper räknas bland annat Mullvadarna, som ockuperade bostäder i kvarteren Mullvaden (1977–78) och Järnet (1979) i Stockholm, men också byalagsrörelsen och hyresgästföreningar som kämpar mot lyxrenoveringar och för en annan bostadspolitik.

Carl-Gustaf Thornström skrev sin brett upplagda uppsats om spelet kring Övre Slottsgatan 1975.³⁶ Även om Leches radikala stadsplan inte längre var aktuell så hotades området av exploatering: ”Här uppstår konflikter mellan en minoritets markintressen (=kapitalförräntning etc.) och samhälleliga kulturhistoriska och bostadssociala intressen”³⁷, skriver Thornström som tar ett helhetsperspektiv på stadsförnyelse genom exemplet Övre Slottsgatan: lagstiftning, samhällets styremedel, politisk beslutsgång och hyresgästernas situation.³⁸

Han var själv drivande i att ta fram det varsamma renoveringssätt som användes i Rackarnäbben i stället för den planerade rivningen (”generativ renovering”). Utgångspunkterna är objektets förutsättningar, hyresgästernas behov och bevarande av kulturhistoriska värden. Målet är att undvika mönsterrenovering enligt standardnormer för nybyggnad.³⁹ Generativ renovering blev byalagets alternativ och exemplet Rackarnäbben ett slagträ i debatten.⁴⁰

I rapporten jämför Thornström metoder och resultat i fyra renoveringsprojekt i kvarteren. I två av fallen (universitetets renovering i kvarteret S:t Niklas 1966–1967 och byggnadsfirman K. Johanssons renoveringar i kvarteret Ladu 1973–1974) förändrades miljön kraftigt med urblåst interiör, prefabricerade element och kulissartad exteriör. Mycket få hyresgäster hade råd att flytta

³³ Stahre 2007, s. 155f.

³⁴ Sjöberg 1979, s. 1 och 6.

³⁵ Ibid, s. 9 och 29.

³⁶ Thornström 2012.

³⁷ Ibid, s. 77.

³⁸ Ibid, s. X.

³⁹ Ibid, s 177 och 181f.

⁴⁰ Ibid, s. 77.

tillbaka (0 respektive 15 procent)⁴¹ Vid universitetets renovering i kvarteret Rosenberg 1971 kunde fler flytta tillbaka, men de kulturhistoriska konsekvenserna var liknande.⁴²

I Rackarnäbben blev återflyttningsfrekvensen 100 procent, hyrorna kunde hållas jämförelsevis låga och mycket av kulturhistoriskt värde bevarades.⁴³ Standarden är lägre, men det behöver inte vara en nackdel enligt Thornström som ser låg bostadsstandard som ett ”materieellt grundlag för social kontakt” (gemensamma funktioner som trappstädning, delad wc och tvättstuga föreningar).⁴⁴

Rackarnäbben renoverades trots att finansieringen var besvärlig. Man fick inte statliga bostadslån eftersom standardvillkoren inte uppfylldes. Renoveringen blev ”en stor seger för Öfre Slottsgatans Byalag vilket genom sitt opinionsbildande arbete helt lyckades ändra uppfattningen om att husen ej gick att bevara” enligt Thornström.⁴⁵

När det gäller byalagets roll ser han bristen på övergripande politisk målsättning och den informella strukturen som svagheter. På stormötena fanns motsättningar mellan deltagare som ville ha en mer politisk plattform och andra som ville ha en fortsatt mer neutral position.

Med tiden slutade byalaget att fungera som aktionsgrupp för social miljö, menar Thornström. Handlingsförmågan begränsas redan från början av ”den ojämna fördelningen av kontroll över produktionsmedlen i vårt samhälle”. Han är kritisk till marknadsekonomins fria hyresmarknad eftersom spekulativa renoveringar leder till boendesegregation, och ser samhälleligt ägande som en lösning.⁴⁶ I en efterskrift till andra upplagan (september 1975) beskriver han byalagets politiska roll som redan ”tämligen överspelad”, samtidigt som det fortfarande samlar många från området och fyller kontaktfunktioner.⁴⁷ I en återblick 1991 betonar han dock byalagets avgörande betydelse för att området bevarades.⁴⁸

Thornströms analys går på djupet, men måste också betraktas källkritiskt på grund av hans dubbla roll som forskare och huvudaktör inom området han forskar på. Detsamma kan sägas om det examensarbete i arkitektur som arkitekten Ville Herlin skrev 1975 med tydlig social och politisk vinkel. Han var själv del i processen som utredare tillsammans med Martin Skånberg. Arkitekterna flyttade in i området och samarbetade nära med byalaget, till exempel med utställningar. Herlin är tydlig med att han också visar vad han själv tycker när han kartlägger händelseförloppet. Han vill inte ”lura läsaren att det går att vara objektiv i sådan här fråga”.⁴⁹

⁴¹ Ibid, s. 105 och 132.

⁴² Ibid, s. 112f.

⁴³ Ibid, s. 127.

⁴⁴ Ibid, s. 88.

⁴⁵ Ibid, s. 118.

⁴⁶ Ibid, s. 155.

⁴⁷ Ibid, s. 160.

⁴⁸ *Öfre Slotts Byablad* 1991 s. 3f.

⁴⁹ Herlin 1975, s. 6.

Problemet att få området att leva vidare låg inte i att husen skulle vara omöjliga eller svåra att reparera eller få att fungera som moderna bostäder. Problemet var fastighetsägarnas relativt oinskränkta rättigheter gentemot det allmänna och hyresgästerna, samt att de statliga länebestämmelserna då uppmuntrade till mycket genomgripande ombyggnader.⁵⁰

Han skriver kritiskt om samhällets informella och odemokratiska byteshandel med stora fastighetsägare som Diös.⁵¹ Kommunalråd och andra verkar rädda för eller överdrivet respektfyllda inför ”patriarken” Diös, menar han: ”Det skulle behövas ett starkt opinionstryck för att ändra på den inställningen.”⁵² Som arkitekt anser han sig vara redskap åt brukarna och ha som uppgift att avslöja deras fiender, men han beskriver det som ett dilemma. Att verka för människors behov inom bostadsområdet är svårt så länge kapitalismens grundvillkor styr.⁵³ Långsiktigt ser han en politisk lösning i socialismen och upphävandet av minoritetens privilegier (något som dock kan tänkas leda till väpnad konflikt).⁵⁴

Motparten: det vinstdrivande företaget, privat, statligt, kommunalt, den hetsande byggnadsmaterialmarknaden funnes ej längre och skulle inte längre tvinga varken mig eller allmännyttiga företag att konkurrera på kapitalets villkor. Då vore det naturligt att tjäna folket, d.v.s. att hjälpa varandra.⁵⁵

Magnus Berger skrev en C-uppsats i kulturgeografi om platskänsla och gentrifikation vid Öfre Slottsgatan 1995 med Carl-Gustaf Thornström som handledare. Med gentrifikation avser han en process på bostadsmarknaden där restaureringar leder till att fattigare hyresgäster flyttar ut och höginkomsttagare flyttar in.⁵⁶ Som forskning blir uppsatsen en sorts facit över byalagets ansatser.

Enligt Berger har man lyckats bevara en speciell platskänsla i kvarteren, området fungerar som en kulturhistorisk lunga med en unik historia och själ. När det gäller den sociala sammansättningen konstaterar han att en gentrifikation ägt rum i fastigheter som renoverats, men att det också finns exempel på fastigheter som bevarat både kulturhistorisk miljö och social struktur.⁵⁷ Berger jämför Rackarnäbben och Övre Slottsgatan 26 i kvarteret Hörnet, en fastighet som revs och återuppbyggdes av byggnadsfirman Diös. Rackarnäbben har bevarat både social struktur och kulturhistorisk miljö, medan Diös fastighet gått från utpräglad arbetarbostad till bostadsrätter ägda av höginkomsttagare. Gaturummet bevarades men allt övrigt har ändrats.⁵⁸

Medelinkomsten i området som helhet ligger högre än snittet i Uppsala kommun, om än marginellt. (150 500 kronor per år jämfört med 143 100). Däremot är skillnaderna stora inom

⁵⁰ Ibid, s. 49.

⁵¹ Ibid, s. 33.

⁵² Ibid, s. 57.

⁵³ Ibid, s. 123.

⁵⁴ Ibid, s. 126.

⁵⁵ Ibid, s. 127.

⁵⁶ Berger 1995, s. 3.

⁵⁷ Ibid, s. 27.

⁵⁸ Ibid, s. 13f.

området: kvarteren Hörnet och Pistolen där flest renoveringar och nybyggnad skedde hade en medelinkomst på 184 000. S:t Niklas och Ladu låg betydligt lägre med ett snitt på 126 300.⁵⁹

”Det är till stor del byalagets förtjänst att Öfre Slottsgatan fortfarande är så välbevarad”, konstaterar Berger. Förutom att skapa uppmärksamhet om rivningar bistod byalaget renoveringar som Rackarnäbben ekonomiskt.⁶⁰ 1995 har byalaget ändrat karaktär och funktion. Det är inte längre ett mötesforum över generationsgränser och de sociala funktionerna handlar mer om att skapa trygghet. Berger kopplar det till att rivnings- och renoveringsvågen ebbat ut, men också att medlemmarna är i stort sett desamma som vid starten 25 år tidigare.⁶¹

4. Undersökning

4.1 Bildandet, byalaget och inspirationskällorna

Carl-Gustaf Thornström beskriver ett starkt engagemang för de egna husen bland studenterna i Rackarnäbben och ett motstånd mot hyreshöjande renoveringar som avgörande faktorer för byalagets bildande. Arkitekternas utredning blev en katalysator. Inspiration hämtades från tidigare aktioner för bevarande av kvarteren av föreningen Vårda Uppsala, men framför allt från byalagsrörelsen i Stockholm.⁶² Stormötet där Öfre Slottsgatans Byalag bildades hölls bara några dagar efter Almstriden.

I det första *Öfre Slotts Byablad* (februari 1972) finns en enkel tecknad serie med rubriken ”Vad är byalaget?”. ”Vi som bor i dom här husen har slutit oss samman för att rädda miljön och hindra dyr lyxrestaurering så att hyrorna inte blir så höga att vi inte kan bo kvar” förklarar en man i en pratbubbla.⁶³

I det andra numret som kom i maj samma år har den tecknade seriens funktion ersatts av en utförlig fyrsidig text som förklarar vad byalaget är. Artikelförfattarna Per Norström och Katharina Eriksdotter skriver att trögheten i det kommunala maskineriet är en viktig bakgrund. När det gäller motståndarna menar de att stat och kommun är lättare att påverka än privata intressenter. Artikeln är kritisk mot att det förekommer ”intimt samarbete” (i praktiken korruption) med privata vinstintressen som ”går ut över vanliga människor”. Byalag jämförs med fackföreningar och man ser möjligheter till att utveckla nya över hela staden. Men det krävs organisatorisk styrka: ”Om byalaget syftar till verklig förändring får det inte stanna vid gemensamt kaffedrickande”.⁶⁴

⁵⁹ Ibid, s. 16.

⁶⁰ Ibid, s. 19.

⁶¹ Ibid, s. 23f.

⁶² Thornström 2012, s. 73 och 78.

⁶³ *Öfre Slotts Byablad* 1972, Nr 1, s. 2. Se även bilaga 2.

⁶⁴ *Öfre Slotts Byablad* 1972, Nr 2, s. 2-5.

I tidningen finns flera artiklar om andra hotade områden. I Eriksdal i norra Luthagen hotas tidig 1900-talsbebyggelse av rivning och ett byalag har bildats.⁶⁵ På Wiks folkhögskola utanför Uppsala hotar ”smygrivning” (”att hus får förfalla så att de inte längre kan räddas utan måste rivas”). Byalaget har besökt folkhögskolan och berättat om sitt arbete.⁶⁶ Det finns också kontaktinformation till Arkiv Samtal för utbyte av erfarenheter och kontakt med andra byalag.⁶⁷

Det tredje byabladets ledare (december 1973) skriver att tidningen behövs för att avslöja utveckling som går stick i stäv med byalagets paroller: att bevara den sociala och den kulturella miljön. ”Misslyckas man med den första parollen och lyckas med den andra har byalagets kamp varit meningslös!”⁶⁸

4.2 Organisation

Med utgångspunkt i de första stormötena och diskussioner om arbetsgruppers funktion beskriver Ville Herlin försöken att skapa en inkluderande demokrati och antihierarkiska arbetsformer.⁶⁹ Han är självkritisk till hur väl ambitionerna lyckats, och i en delvis grafisk skiss över byalagets utveckling beskriver han en problematik med ledare som blir för starka, gruppbildningar och elitiskt kikt med specialkunskaper som utvecklar lojalitetsband med motståndare.⁷⁰

I det första byabladet finns en tecknad serie som handlar om arbetsgrupper. I första rutan slår människor näven i bordet och säger ”Vi måste organisera oss, förena oss!”. Arbetsgrupper som räknas upp är kontaktgruppen, kvarterslokalsgruppen, anti-byråkratgruppen, trafik- och gatumiljögruppen, filmgruppen, musikgruppen, gårdsfestgruppen, teatergruppen, motionsgruppen och barngruppen.⁷¹ Thornström skriver att ett tjugotal arbetsgrupper arbetade med olika projekt under åren: tidning, film, arrangemang, utredningsförslag med mera. I praktiken handlade det om en kärntrupp på 15-25 personer som lade ned mycket arbete och tid.⁷²

I det andra byabladet presenterar nyttillträdde interimsoverföranden Lasse Nyberg ett förslag till omorganisation med en skiss över hur byalaget skulle kunna organiseras i celler och telefonkedjor. Förslaget motiveras med att ”bättre kunna fördela arbetet rättvist och snabbare nå ut med information”.⁷³ Telefonkedjor användes av byalagsrörelsen i Stockholm i samband med

⁶⁵ *Öfre Slotts Byblad* 1972, Nr 2, s. 22.

⁶⁶ *Öfre Slotts Byblad* 1972, Nr 2, s. 23.

⁶⁷ *Öfre Slotts Byblad* 1972, Nr 2, s. 22.

⁶⁸ *Öfre Slotts Byblad* 1972, Nr 3, s. 1.

⁶⁹ Herlin 1975, s. 91-95.

⁷⁰ *Ibid*, s. 113f.

⁷¹ *Öfre Slotts Byblad* 1972, Nr 1, s. 6. Se även bilaga 2.

⁷² Thornström 2012, s. 79.

⁷³ *Öfre Slotts Byblad* 1972, Nr 2, s. 8f.

almstriden.⁷⁴ Under artikeln kritiserar medlemmen Pär Jansson samma förslag som akademikerromantiskt och inspirerat av Sveriges Kommunistiska Parti.⁷⁵

En annan artikel föreslår att byalaget bara ska ha två funktionärer och låta resten av styrelsen bestå av alla medlemmar ("för att motverka att det blir en liten klick som kommer att bestämma").⁷⁶ I senare tidningar försvinner diskussionen om organisation och arbetsgrupper ur bilden. I stället presenteras till exempel studiecirklar: kulturhistoriska vandringar, sagor för barn, ornitologi, ortsnamn och hur man rustar gamla hus.

4.3 Metoder

Artikeln om byalaget i byabladets andra nummer beskriver arbetsmetoder under tre rubriker: sociala funktioner, informationsfunktioner och organiserad kamp. Sociala funktioner handlar om att skapa möjligheter att träffas och hjälpa varandra i okommersiell anda. Byalagets informationsfunktion handlar om att bevaka det kommunala beslutsfattandet och sprida information, genom flygblad, offentliga möten, tidningsförsäljning, utställningar och filmvisning. Studiecirklar om kommunalkunskap och miljöfrågor nämns också. När det gäller kamp menar man att det kan krävas militanta arbetsmetoder, som i almstriden. Men den partipolitiskt obundna ställningen ska bevaras, för att man ska kunna mobilisera bättre.⁷⁷

Studenterna i Rackarnäbben organiserade en utställning redan innan byalaget bildades och det blir snabbt en viktig metod. Stadsbiblioteket och Upplandsmuseet öppnar sina lokaler för byalagets utställningar och museichefen Ola Ehn är en återkommande samarbetspartner. Han är ofta intervjuad i byabladet, i nummer två berömmar han byalagets dokumentation (särskilt filmen) och säger att "byalagets intentioner i huvudsak stämmer överens med mina".⁷⁸ Stockholms stadsmuseums chef Bo Lagercrantz hade en liknande inställning till byalagsrörelsen i Stockholm. I samband med debatten om gasklockan vid Sabbatsberg upplät han museet för utställningar och debatter.⁷⁹

Beslut om att göra en dokumenterande film togs redan vid stormötet då byalaget bildades. Sture Mars erbjöd sig att göra en film "som ex.vis skulle kunna användas i PR-syfte" och fick bifall och en ekonomisk ram på 200 kronor.⁸⁰

Tidningen *Öfre Slotts Byablad* föddes vid stormötet den 3 februari 1972. Enligt beslutet skulle den tryckas som stencil, kosta en krona per nummer och distribueras via ombud.⁸¹ I första

⁷⁴ Stahre 1999, s.94.

⁷⁵ *Öfre Slotts Byablad* 1972, Nr 2, s. 9.

⁷⁶ *Öfre Slotts Byablad* 1972, Nr 2, s. 11.

⁷⁷ *Öfre Slotts Byablad* 1972, Nr 2, s. 2-5.

⁷⁸ *Öfre Slotts Byablad* 1972, Nr 2, s. 21.

⁷⁹ Stahre 1999, s. 72.

⁸⁰ Rädda Öfre Slottsgatans kvarter. Stormötesprotokoll 17/5 1971.

⁸¹ Öfre Slottsgatans Byalag. Stormötesprotokoll 3/2 1972.

numrets ledare definieras syftet som ”att skapa kontakt mellan medlemmarna i byalaget, och/.../att informera om vad som händer och har hänt inom byalaget”.⁸² Utgångspunkten är alltså att förbättra den interna informationen, även om den också kom att bli en kanal mot omgivningen. Något som stämmer väl med hur tidningar användes inom byalagsrörelsen i Stockholm. Förutom Alternativ Stads *Klara Papper* hade sju byalag egna tidningar, främst i förorterna.⁸³

Andra utåtriktade metoder är offentliga debatter (den mest uppmärksammade hölls i oktober 1971, efteråt distribuerade byalaget en komplett utskrift) och andra arrangemang, framför allt Öfre Slottsgatans Dag som firades årligen i samband med skyltsöndagen (första advent) från år 1972.⁸⁴

4.4 Argumentation

Filmen *Öfre Slottskvarteren i Uppsala – en boendemiljö i fara* bygger på kontraster mellan gammalt och nytt och är 40 minuter lång.⁸⁵ Den börjar med en hästvagn på väg genom biltrafik mot Öfre Slottskvarteren. Gamla bilder korsklippas med den nya miljön runt. Berättaren talar om höga hus och bakgårdar som blivit livlösa och otrivsamma.

På Öfre Slottskvarterens gröna gårdar leker barn. Miljön beskrivs som omodern men trivsam, med en blandning av människor ur olika samhällsklasser och åldrar (”inte något reservat för välutbildade, inte heller utpräglade arbetarkvarter”). Men den är också hotad av rivning, förfall och lyxrestaurering. Klipp visar de många småskaliga verksamheterna och gårdar där människor umgås i vardag och fest. En nyrenoverad gård har blivit sterilare, ”och hyrorna drevs i höjden”.

Bilder av läckande tak och dåligt underhållna fönster visar hur sliten miljön är. Kanske medveten taktik för att uppnå rivning och nybyggnad? frågar berättaren. Filmen visar också tung trafik runt området. En kvinna som bär munskydd berättar om astmatiska anfall och kontrasten mot de stilla gårdarna. Berättaren tar också upp breddningen av S:t Olofsbron som lett till tyngre trafik nära kvarteren och problem med husen.

Byalagets bildande beskrivs och filmklipp visar utställningar, stormöte och offentlig debatt. Arkitekterna Herlin och Skånberg kommenterar utförda och pågående renoveringar och en student berättar om arbetet i Rackarnäbben där hon deltar. Slutsekvensen visar inledningens hästskjuts som passerar de aktuella renoveringsprojekten. Berättaren konstaterar att experterna på Övre Slottsgatans bevarande är ”de nuvarande hyresgästerna, för de vet vad de vill ha och vad de har råd att betala”.

⁸² *Öfre Slotts Byablad* 1972, Nr 1, s. 1.

⁸³ Stahre 1999, s. 189.

⁸⁴ *Öfre Slotts Byablad* 1991, s. 19.

⁸⁵ *Öfre Slottskvarteren i Uppsala*, film, 1971. Se även bilaga 1 för utförlig beskrivning.

Filmen ger en positiv bild av gemenskap och handlingskraft hos hyresgäster som bor i en miljö där de trivs. Hoten finns i förfallet, dyra renoveringar och den tunga trafiken. Byalaget står för möjligheter att agera.

I de första byabladen spelar den boendesociala argumentationen en viktig roll. I nummer ett berättar arkitekterna om sin utredning under rubriken ”Martins och Villes ruta”. De föreslår att kommunen ska köpa in området och att ett kommunalt bolag ska stå för upprustningarna. ”Det bästa vore om alla boende till slut vore med i bostadsrättsföreningar, som äger husen”.⁸⁶ I följande nummer stöder Carl-Gustaf Thornström utredningsförslaget men varnar för att kommunen nu också tillsatt en teknisk utredning som ”siktat på toppstandard”. Hälften av invånarna kan ”deporteras ut till förorterna och ersättas med kontor, boutiques och penningstark överklass”.⁸⁷ I nummer fyra (1974) presenterar Thornström, Lászlo Fodor och Siv Martelleur ett manifest i elva punkter som ger riktlinjer för yttre och inre renovering med Rackarnäbben som modell.⁸⁸ Det femte numret (1975) har en ny redaktör (Birgitta Liljencrantz) och tidningens karaktär förändras; tonen blir mer estetisk och litterär och kulturhistoriska perspektiv viktigare än de bostadssociala. En tendens som förstärks i de följande numren. Nya inslag är exempelvis minnesartiklar om livet i området förr och intervjuer med lokala konstnärer.

Ett undantag är en artikel i nummer 8 1978 som presenterar byalagets bostadssociala utredning. Den visade på en genomgripande förändring sedan 1970: akademiker, tjänstemän och studenter tar över, medan hantverkare, industriarbetare och pensionärer blir allt färre.⁸⁹ Kritik mot rivningar och okänsliga renoveringar förekommer fortfarande i tidningen, men tonen är ofta försiktigare. Till exempel berömmar ordföranden Barbro Gustafson byggnadsfirman Diös i nummer 8 för att man låter byalaget framlägga synpunkter på planerna i kvarteret Hörnet (projektet visade sig sedan bli ett av de brutalaste).⁹⁰

Den första utställningen hölls på en gård i Rackarnäbben och öppnade redan innan byalagets första stormöte. Ett flygblad inför stormötet hade texten: ”Det är just DU som kan förhindra våldtäkt på denna miljö. Kom på STORMÖTET...”. Skärmarna hade rubriker som ”Kontorisering och lyxrestaurering”, ”Människor tvingas flytta”, ”Den sociala strukturen förändras” och ”Fastighetsägarna vidtar minimala åtgärder mot förfallet”.⁹¹

⁸⁶ *Öfre Slotts Byblad* 1972, Nr. 1, s. 5.

⁸⁷ *Öfre Slotts Byblad* 1972, Nr 2, s. 17f.

⁸⁸ *Öfre Slotts Byblad* 1974, Nr. 4, s. 4f.

⁸⁹ *Öfre Slotts Byblad* 1978, Nr. 8, s. 10-13.

⁹⁰ *Öfre Slotts Byblad* 1978, Nr. 8, s. 7.

⁹¹ *Öfre Slotts kvarteren i Uppsala*, film, 1971.

En andra utställning visades på stadsbiblioteket inför byalagets offentliga debatt i oktober 1971. Skärmarna handlade bland annat om alternativ renovering: ”Gamla skåp är bra! Moderna linjer på handfat och badkar gör dig inte renare!”⁹²

Arkitektutredningen från 1972 presenterades inte bara som pappersrapporter utan också som en utställning med 26 skärmar på Upplandsmuseet.⁹³ Skånberg och Herlin har undersökt gårdsmiljö, husens status och intervjuat de boende om behov och förväntningar. Att bevara hela miljön är det enda rätta, enligt arkitekterna. Gårdsmiljöerna i sig skapar ”en människoriktig miljö, som arkitekter, planerare och beslutsfattare borde ha möjlighet att ta lärdom av”.⁹⁴ Miljöerna är ”lummiga och ompysslade” och ”den fysiska utformningen/.../förstärker gemenskapen mellan olika människor”. Trots eftersatt underhåll är den byggnadstekniska konditionen inte så dålig som husens yttre ger sken av. 94 procent av de boende vill bo kvar enligt enkäten som utförts. När det gäller renoveringsstandard hade 48 procent inga önskemål om bad och dusch.⁹⁵ 70 procent önskade inga förbättringar av köksstandard.⁹⁶ De boendes egna önskemål talar emot alltför standardhöjande renoveringar.

Utställningen *Vad lärde vi av kampen?* var först utställd på Upplandsmuseet den 12 april 1975, sedan i byalagets lokal på Öfre Slottsgatans dag. En bild i Herlins bok visar några skärmar som binds samman av en ”kommunorm”, ”Constrictor communis”.⁹⁷ Enligt en artikel om utställningen i byabladet kramar ormen ihjäl sina medborgare och slingrandet visar ärendets gång (återkommande remitterat och bordlagt) mellan utskotten.⁹⁸ Rubriken ”Makt och mygel” handlar om kommunens agerande: förslaget till stadsplan från 1962 smusslas undan och byts mot Diös förslag. Utställningen avslutas med:

Vi har lärt att ägandet av mark och hus oftast leder till spekulering och kortsynt företagsekonomiskt tänkande. Nu vet vi att kampen är nödvändig. Det är mycket som måste förändras i vårt samhälle om bostaden ska kunna vara en rättighet för alla och inte en handelsvara för ett fåtal.⁹⁹

5. Analys

5.1 Ideologi

I jubileumsnumret av *Öfre Slotts Byblad* 1991 skriver tidigare ordföranden Dagmar Furumark att föreningen ”bland sina medlemmar hade starkt konservativa och starkt vänsterradikala” vid

⁹² Thornberg 2012, s 73f.

⁹³ *Öfre Slotts Byblad* 1991, s. 19.

⁹⁴ Herlin/Skånberg 1972, s.5.

⁹⁵ Ibid, s 51.

⁹⁶ Ibid, s. 12.

⁹⁷ Herlin 1975, s. 115.

⁹⁸ *Öfre Slotts Byblad* nr 5 1975, s. 7.

⁹⁹ Herlin 1975, s. 115.

bildandet 20 år tidigare.¹⁰⁰ Enligt Thornström var byalagets ideologi ”mer implicit än explicit och rörde sig om dagskrav”.¹⁰¹ Det medvetna valet att undvika partipolitik har berörts tidigare, liksom att det fanns motsättningar på stormöten mellan neutralitet och politiskt engagemang.

Även om politisk neutralitet alltså var huvudlinjen framstår byalagets tidiga argumentation och grundvärderingar som betydligt mer vänster än höger, åtminstone när det gäller de boendesociala frågorna. Fastighetsägare med vinstintresse betraktas som motståndare och både arkitektutredningen och byalaget argumenterar för samhälleligt ägande och mot vinstintresse (än mer Thornström och Herlin i deras texter från 1975). En del av poängen med att utredningen föreslog att kommunen skulle köpa området var att undvika markvärdesstegring. Kraven på markens räntabilitet tvingar fram nybyggen, eftersom det bara är där som hyran kan sättas högt nog, skriver arkitekterna.¹⁰²

När bostadsrättsföreningar diskuteras som ett alternativ för framtiden handlar det om att hålla boendekostnaderna låga för de boende, aldrig om investeringar och värdeökning. Citatet från utställningen *Vad lärde vi av kampen?* är talande: ”bostaden ska kunna vara en rättighet för alla och inte en handelsvara för ett fåtal”. Herlin beskriver bostaden som en social rättighet, precis som sjukvård eller pension.¹⁰³

Engagemanget för att arbetare och lågavlönade skulle kunna bo kvar minskade över tid, enligt Thornström, och tyngdpunkten i byalagets arbete försköts från bostadssociala till kulturhistoriska aspekter – något som fick många att uppleva att byalaget jobbade mindre för deras intressen. Färre kom till stormöten, och bostadssociala frågor hamnade lägre på agendan på grund av själva renoveringarna: nyinflyttade medlemmar hade sin bostadssituation löst.¹⁰⁴ Min läsning av innehållet i *Öfre Slotts Byablad* bekräftar bilden av den ändrade inriktningen. Enligt Thornström ledde den till en splittring som minskade möjligheterna att påverka:

Byalagen kan uppnå vissa temporära vinster, men synes i det långa loppet dra det ’kortaste sträet’. Byalagen är ingen homogen intressegrupp. Deras sociala ideologi är oklar varför deras handlingsförmåga efter hand avtar. Öfre Slottsgatans Byalag är ett sådant exempel.¹⁰⁵

Om han har rätt eller fel är svårt att avgöra. Men utifrån Stahres analys av byalagsrörelsen i Stockholm är just det medvetna valet att inte ta ställning på vänster-högerskalan en viktig orsak till att man lyckades mobilisera brett för sina frågor.¹⁰⁶ Ett mer politiskt profilerat byalag hade kanske aldrig uppnått det man ändå gjorde.

¹⁰⁰ *Öfre Slotts Byablad* 1991, s 19.

¹⁰¹ Thornström 2012, s. 78.

¹⁰² Herlin/Skånberg 1971, s.23.

¹⁰³ Herlin 1975, s. 100.

¹⁰⁴ Thornström 2012, s. 78f och 147.

¹⁰⁵ *Ibid*, s 155.

¹⁰⁶ Stahre 2007, s. 152f.

Ideologi handlar förstås om mer än renodlad politik och ekonomi. Visioner om gemenskap och samarbete är viktiga element i byalagets budskap. Filmen visar en småskalig och trivsamt miljö där själva strukturen uppmuntrar till möten mellan samhällsklasser och åldrar.¹⁰⁷ Enligt arkitektutredningen skapar de gröna gårdarna en ”människoriktig miljö” som stadsplanerare och beslutsfattare kan lära av.¹⁰⁸ Här lever människor ett gott liv, trots bristande underhåll och bekvämligheter. Det är värt att bevara.

Tänkarna stämmer väl med Stahres beskrivning av byalagsrörelsens ideologi.¹⁰⁹ Filmen har också nostalgiserande inslag i jämförelserna mellan gammalt och nytt. Det är tendenser som återkommer i byabladets nummer efter 1975, där minnesartiklar och intervjuer om livet i kvarteren förr blir vanliga, liksom artiklar om kulturpersonligheter som bott i kvarteren.

5.2 Skillnader jämfört med byalagsrörelsen i Stockholm

En skillnad i inriktning mellan byalagen i Stockholm och Öfre Slottsgatans Byalag är att biltrafik och infrastrukturfrågor inte är särskilt centrala i Uppsala. Problem med den tunga trafiken runt kvarteren lyfts fram i filmen, annars är frågan sällan högt prioriterad. En annan skillnad är att det kulturhistoriska inslaget redan från början väger tyngre i Öfre Slottsgatans Byalag. Man engagerar sig också i renoveringsfrågor på en högre detaljnivå, till exempel i arbetet med och marknadsföringen av generativ renovering.

Organisationen i arbetsgrupper är gemensam, men kanske är arbetet mer uppdelat i Stockholm än i Uppsala där en ganska liten kärna är drivande. I Uppsala växer med tiden också en bred studiecirkelsverksamhet fram, med teman som delvis ligger ganska långt från de ursprungliga grundtankarna.

Till skillnad från byalagen i Stockholm kom Öfre Slottsgatans Byalag att leva vidare och är fortfarande aktivt i dag, 47 år efter bildandet. Även om splittringstendenser som de Stahre nämner förekom i Öfre Slottsgatans Byalag också (framför allt bristande nyrekrytering) så kanske en orsak är att man lyckades bättre med att förverkliga visionen om gemenskap – åtminstone när det gäller byalagets interna arbete. Gamla grannar och vänner höll kontakten genom byalaget.

5.3 Förändring och efterspel

Ledaren i byabladets tredje nummer 1973 hävdar att byalaget misslyckas om man lyckas bevara den kulturella miljön, men inte den sociala.¹¹⁰

¹⁰⁷ *Öfre Slottskvarteren i Uppsala*, film, 1971.

¹⁰⁸ Herlin/Skånberg 1972, s. 5 och 51.

¹⁰⁹ Stahre 2007, s. 155.

¹¹⁰ *Öfre Slotts Byablad* nr 3 1973, s. 1.

Mycket tyder på att utvecklingen rört sig åt just det hållet. Redan byalagets bostadssociala undersökning 1978 visade på en genomgripande förändring. Tendensen är än starkare i Bergers undersökning från 1995 som handlar om gentrifikation och kraftigt höjda medelinkomster i delar av området. Utan att ha gjort någon egen undersökning ser jag tydliga tecken på att utvecklingen fortsatt i samma riktning. Många hyreshus i området har omvandlats till bostadsrätter och prisnivåerna är höga.

Den generativa renoveringen i Rackarnäbben som byalaget använde som framgångsexempel lyckades bevara miljön och fick stor medial uppmärksamhet på sin tid. Men den har knappast bildat skola. Kanske handlar det om att få ändå var beredda att acceptera den jämförelsevis låga standarden, men också om att bostadsmarknaden rört sig i en riktning där tanken på boendet som en social rättighet ställd utanför det ekonomiska spelet allt mer känns som en utopi.

Det som Stahre skriver om byalagsrörelsens påverkan i Stockholm kan också appliceras på Öfre Slottsgatans Byalag.¹¹¹ Även om den konkreta betydelsen är svår att utvärdera så skapade byalaget nya förutsättningar för medborgardeltagande och bidrog till att öka medvetenheten om värdet av äldre bebyggelse. Öfre Slotts har blivit ett begrepp och i dag ses de en gång så slitna kvarteren som en attraktiv miljö som också lockar turister till Uppsala.

6. Sammanfattning

Den här uppsatsen handlar om Öfre Slottsgatans Byalag och dess kamp för att bevara äldre bebyggelse och gårdsmiljö i fem kvarter under 1970-talet. Under 1960- och 1970-talen revs ett stort antal fastigheter i centrala Uppsala. Andra renoverades på ett sätt som gjorde det för dyrt att bo kvar för många. Byalaget stred för att bevara den kulturhistoriska miljön, men också den sociala (blandningen av yrkeskategorier och samhällsklasser).

Mitt syfte med uppsatsen är att analysera byalagets roll och arbetssätt med hjälp av material som byalaget själva eller närstående aktörer producerat. Frågor jag ställer till källmaterialet är varför byalaget bildades, hur argumentation och organisation såg ut samt vilka metoder som användes för att sprida budskapet.

Bildandet i maj 1971 inspirerades av andra alternativrörelser, främst byalagsrörelsen i Stockholm. Liksom i Stockholm togs initiativet av studenter med vänsteråsikter, men man uppnådde bred uppslutning genom att undvika direkta politiska ställningstaganden på vänsterhögerskalan.

Boendesociala frågor är centrala i argumentationen under de första åren, därefter blir kulturhistoriska perspektiv viktigare. Generativ renovering, det alternativa sätt att renovera som användes i Kalmar Nations studentbostäder Rackarnäbben, blir byalagets förordade alternativ

¹¹¹ Stahre 2007, s. 155f.

och ett slagträ i debatten. Modellen visade på möjligheten att genomföra varsamma renoveringar som både bevarar kulturhistoriska värden och leder till väsentligt lägre hyreshöjningar.

Stormöten, inkluderande demokrati och arbetsgrupper är viktiga de första åren, även om merparten av arbetet utförs av en mindre kärntrupp. Organisation och styrformer diskuteras flitigt, men den diskussionen avtar med tiden. Nya inslag som tillkommer är exempelvis studiecirklar, med teman som ibland ligger långt från de ursprungliga grundtankarna.

Metoder för att nå ut med budskapet är utställningar, tidningen *Öfre Slotts Byablad*, en dokumentärfilm om kvarteren, arrangemang som offentliga debatter och den årliga Öfre Slottsgatans Dag.

Andra frågor jag sökt svar på är om det går att identifiera en ideologi i byalagets arbete och hur inriktningen förändras över tid. Även om byalaget medvetet undvek direkta politiska ställningstaganden framstår grundvärderingarna de första åren som mer vänster än höger, särskilt när det gäller diskussionen om boendesociala frågor. Byalaget argumenterar för samhällsägande och mot vinstintresse och spekulation. Andra ideologiska element är en vision om samarbete och gemenskap som även var central för byalagsrörelsen i Stockholm, och en nostalgisk tendens i jämförelsen mellan gammalt och nytt.

Enligt Carl-Gustaf Thornström minskade engagemanget för arbetares och lågavlönades möjligheter att bo kvar med tiden och tyngdpunkten i byalagets arbete försköts från bostadssociala till kulturhistoriska aspekter. Min läsning av tidningen *Öfre Slotts Byablad* bekräftar bilden av en ändrad inriktning. Litterära, nostalgiska och kulturhistoriska perspektiv blir viktigare, även om kritik mot rivningar och okänsliga renoveringar fortsätter att förekomma.

Byalagets bostadssociala undersökning från 1978 och Bergers C-uppsats från 1995 visar att byalaget inte lyckades bevara blandningen av yrkeskategorier och samhällsklasser i kvarteren. Däremot har man spelat en viktig roll för att en unik och attraktiv äldre boendemiljö finns bevarad i centrala Uppsala och att medvetenheten om värdet av goda stadsmiljöer och äldre bebyggelse ökat.

7. Källor och litteratur.

7.1 Otryckta källor

Film: *Öfre Slottskvarteren i Uppsala – en boendemiljö i fara*. Öfre Slottsgatans Byalag och Sture Mars, Uppsala 1971. DVD-utgåva 2006.

Rädda Öfre Slottsgatans kvarter. Stormötesprotokoll måndag 17 maj 1971. Uppsala stadsarkiv: Leverans 20/85: Öfre Slottsgatans Byalag.

Öfre Slottsgatans Byalag. Stadgar, 17 maj 1971. Uppsala stadsarkiv: Leverans 20/85: Öfre Slottsgatans byalag.

Öfre Slottsgatans Byalag. Stormötesprotokoll torsdagen 3 februari 1972. Uppsala stadsarkiv:
Leverans 20/85: Öfre Slottsgatans byalag.

7.2 Tryckta källor

- Herlin, Ville, *Kampen om Övre Slottsgatan*: examensarbete, Byggnadsfunktionslära, KTH, [Uppsala], 1975
- Herlin, Ville och Skånberg, Martin, *Utredning om hur man bör förfara med området vid Öfre Slottsgatan*, del II Uppsala, 1971
- Herlin, Ville och Skånberg, Martin, *Utredning om hur man bör förfara med området vid Öfre Slottsgatan*, del III Uppsala, 1972
- Thornström, Carl-Gustaf, *Vad kommer att hända med Uppsalas sista egentliga 1800-talsmiljö vid Öfre Slottsgatan?*, Särtryck ur Kalmar Nations Skriftserie XLVIII, årg. 1971, Mörbylånga, 1973
- Thornström, Carl-Gustaf, *Öfre Slottsgatan i Uppsala: bevarande av kulturhistoriskt värdefull miljö : bakgrund, genomförande, alternativ : konsekvenser för individ och samhälle*, 3. uppl., Microspace Flightware, Uppsala, 2012
- Öfre Slotts Byablad*, 1972-1991

7.3 Litteratur

- Berger, Magnus, *Öfre Slottsgatan i Uppsala: en studie av gentrifikation och platskänsla*, Univ., Uppsala, 1995
- Ehn, Ola, "Övre Slottsgatan i Uppsala", i *Uppland: årsbok för medlemmarna i Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund*, Upplands fornminnesförenings förlag, Uppsala, 1970
- Sjöberg, Claes, *Kampen för ett alternativt samhälle: en översikt av olika alternativrörelser och deras idéer* : bidrag till ett seminarium anordnat av Sekretariatet för framtidsstudier, 12-13 september 1979, Sekretariatet, Stockholm, 1979
- Stahre, Ulf, *Den alternativa staden: Stockholms stadsomvandling och byalagsrörelsen*, Stockholmia, Diss. Göteborg : Univ., Stockholm, 1999
- Stahre, Ulf, *Den globala staden: Stockholms nutida stadsomvandling och sociala rörelser*, Atlas, Stockholm, 2007
- Stahre, Ulf, "Proteströrelser – ett nödvändigt komplement", i Frank, Gun (red.), *Spelet om staden*, Formas, Stockholm, 2005

Bilaga 1. Beskrivning av filmen *Öfre Slottskvarteren i Uppsala – en boendemiljö i fara*

Del 1. Upptakt. Tid: 0:00

Visuellt: Hästvagn rullar in på Övre Slottsgatans södra del (med nyare bebyggelse). Korsklippning med bilder av hur husen såg ut tidigare. Vagnen passerar S:t Olofsgatan.

Tal: Berättaren talar om förändring. Husen blir allt högre, bakgårdarna livlösa och otrivsamma. ”Vid Kamphavet där man förr vattnade hästar sköt dessa sexvåningshus i höjden.” Kusken minns hur det såg ut förr: ”Jag tycker att alla små hus och trädgårdar som finns kvar här på Övre Slottsgatan ska bevaras för framtiden”. Berättaren: ”Här är vi framme vid den del av Övre Slottsgatan som fortfarande har enhetlig 1800-talsbebyggelse.”

Del 2. Titel. 2:30

Visuellt: Handtextad skylt med filmtiteln ”Öfre Slottskvarteren i Uppsala. En boendemiljö i fara.”

Del 3. Gård, familj och lägenhet. 3:00

Visuellt: Barn som leker på gröna gårdar, en husmor som hämtar ved, solrosor, sneda källarluckor. Bilder av två sotare och en familj i en lägenhet med enkel standard (kallvattenkran och gammal vask). Därefter utsikt från skorstenen över gården och kvarteren.

Tal: Berättaren talar om att det är sotardag hos familjen Bjerkås som bott 30 år i en tvårummare som nu köpts av den stora firman Diös. ”Många människor vill bo kvar i lägenheter av den här typen. De vill inte flytta till nybyggda sterila bostadsområden. Här kan man själv måla, pyssla och reparera och har tillgång till en gård med grönska och trivsel.” Berättaren talar om människor som bor i en miljö hotad av rivning, förfall och lyxrestaurering. Hantverkare, tjänstemän, studenter och pensionärer: ”det här är inte något reservat för välutbildade, inte heller utpräglade arbetarkvarter”.

Del 4. Verksamheter. 7:30

Visuellt: Bilder av familjens gård med verkstäder för golvläggare och cykelreparatör. Därefter klipp från bageri, glasmästeri, bokhandel, snabbköp, mjölkaffär, tobaksaffär och två caféer.

Tal: Berättaren talar om verksamheterna och intervjuar bageriets ägare. ”Invånarna får lättillgänglig och omfattande service.” Tobaksaffären fungerar som kontaktpunkt för byalaget.

Del 5. Gårdar, människor. 13:30

Visuellt: Kameran följer man som köpt bröd in på en gård med träd. I gräset leker ungdomar med katter, en äldre man skrattar. Klipp till en gammal bild från samma gård med många hästar. På andra gårdar visar en äldre man miljön för en skolklass, en kvinna med litet barn fikar på en filt. Några ungdomar går nedför en kullerstensgränd, skolbarn går på en mer rätlinjigt utformad gård.

Tal: Berättaren talar om historia, olika typer av gårdar. Den första som visas är en handelsgård byggd 1871 där bönder kunde ställa hästar och övernatta. ”Gårdarna är av stor betydelse för alla som bor här.” Den vid det nyrenoverade huset känns sterilare: ”Dessutom drevs hyrorna i höjden och ingen av de tidigare hyresgästerna kunde bo kvar.”

Del 6. Förfall. 19:30

Visuellt: Filmklipp som visar dåligt underhållna fönster och inrasade tak. Hinkar som samlar upp vatten som läcker in.

Tal: Berättaren talar om att hus behöver underhållas kontinuerligt, annars förfaller de och blir dyra att reparera. ”Beror det här på ren slöhet och ointresse eller ovisshet om husens framtid. Eller är det helt enkelt medveten taktik för att uppnå rivning och nybyggnad?” Bygglagstiftning och normer för ombyggnadslån kräver nybyggnadsstandard: ”risk för lyxrenovering och utflytt”.

Del 7. Trafik. 21:00

Visuellt: En kvinna med munskydd går över Kyrkogårdsgatan med munskydd. Tung trafik i hörnet S:t Olofsgatan-Kyrkogårdsgatan. Filmklipp från den breda S:t Olofsbron korsklippas med bilder av den äldre smala Järnbron.

Tal: Kvinnan i bild berättar om astmatiska anfall på grund av trafiken och kontrasten mot de stilla gårdarna. Berättaren talar om trafikströmmen som skadar husen och har ökat på grund av breddningen av bron, som skedde trots protester.

Del 8. Renovering och byalaget. 24:00

Visuellt: Klipp från renovering av hus. Bild på skylt med text: ”Det är just DU som kan förhindra våldtäkt på denna miljö. Kom på STORMÖTET den 17 maj kl 19.00 på Kalmar Nation. Sprid detta upprop vidare!” Filmklipp från byalagets utställningar med olika skyltar och från ett stormöte (skylttexter refereras under 4.4 Argumentation).

Tal: Berättaren talar om universitetets renovering av Övre Slottsgatan 11, som var ”någorlunda varsam och inte alltför kostsam” eftersom ägaren inte behövde ta lån. Arkitekterna Herlin och Skånberg kommenterar renoveringen: ”måttfullare, man behåller en del, men går ändå för hårt fram”. Berättaren talar om byalagets bildande och uppropet. ”Aktionen väckte uppseende och via press, debatter och utställningar framfördes krav på lättsanering. Byalaget växte och blev en maktfaktor som myndigheterna inte längre nonchalerar.”

Del 9. Kalmar nations renoveringar. 30:00

Visuellt: Från utställningsskyltar med uträkningar av kostnader för lättsanering klipp till film från renoveringen i Kalmar nations studentbostäder. Därefter visas fler skyltar från utställningen.

Tal: Student berättar om renoveringen, ljudspår med samtal som pågår under arbetet.

Del 10. Debatt. 32:00

Visuellt: Klipp från offentlig debatt. Fler utställningsskyltar.

Tal: Ljudspår från debatten där man bland annat presenterar deltagare som stadsarkitekt Per Olof Lefvert och kommunalrådet Roland Agius.

Del 11. Midsommarfest. 35:00

Visuellt: Filmklipp med dragspelare och dansande människor i olika åldrar på gård. Därefter av discodans med ungdomar kvällstid.

Tal: Berättaren talar om midsommarfesten som byalaget ordnade i den största trädgården och om andra gårds- och husfester.

Del 12. Avslutning. 39:00

Visuellt: Hästskjutsen från upptakten filmas igen, nu på väg förbi hus under renovering fram till Skolgatan där Övre Slottsgatan slutar.

Tal: Berättaren talar om att experterna på Övre Slottsgatans bevarande inte finns i stadshuset eller hos myndigheter: ”Det är de nuvarande hyresgästerna, för de vet vad de vill ha och vad de har råd att betala. Och de vill bo kvar på egna villkor.”

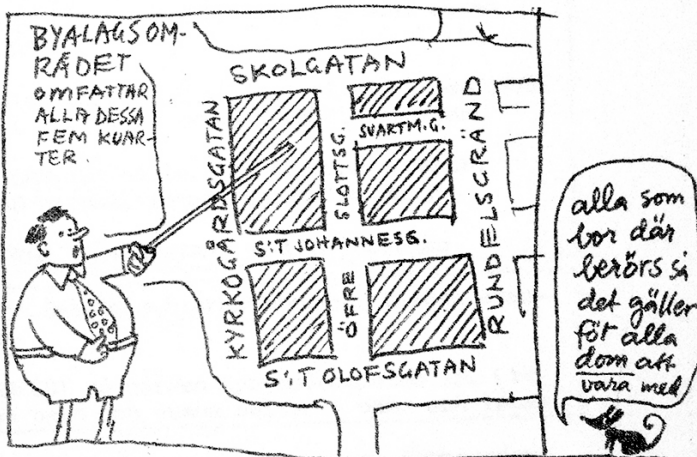
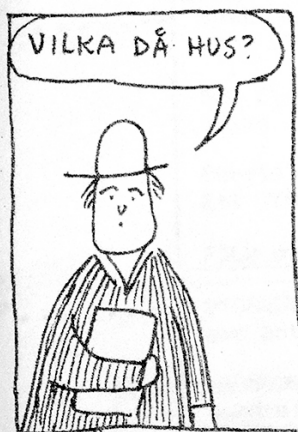
Kamera: Sture Mars.

Manuskript och klippning: Holle Gertner, Carl-Gustaf Thornström, Sture Mars och Villo Toots.

Speakers: Sture Mars, Per Jansson, Maj Johansson.

Musik: Jocularos Upsaliensis, Arbete&Fritid, Good Morning Blues, Samla Mammans Manna, Byalaget (Kent Boman, Kurt Eckemalm, Göran Holm, Tony Klein).

VAD ÄR BYALAGET ?

Vill du vara med ?

- 1) gå till byalagslokalen på lördagarna och drick kaffe med oss.
- 2) gå till tobakshandeln och titta på anslagstavlan.
- 3) kom till stormötena
- 4) gå med i arbetsgrupperna

ARBETSGRUPPERNA

<p>Nej Det får inte fortsätta så här Vi måste göra något åt det Vi måste organisera oss Vi måste förena oss!</p>	<p>KONTAKT-GRUPPEN Kvarters-lokals-gruppen ANTI-BYRÅKRAT-Gruppen DU KAN OCKSÅ BILDA STUDIECIRKLAR</p>	<p>TRAFIK och Gatumiljö GRUPPEN BU! OSCH! OSCH! HOST!</p>
<p>Filmgruppen gör filmer om byalaget och Öfre Slottsg.</p>	<p>Musikgruppen tycker om att spela och lyssna till musik</p>	
<p>GÅRDSFEST! GRUPPEN</p>	<p>TEATERgruppen kan man diskutera teater, gå på föreställningar, ev. Spela teater själv.</p>	
<p>MOTIONS-GRUPPEN ger styrka och kondition åt kroppen.</p>	<p>BARN-gruppen sitter barnvalit m.m.</p>	<p>VET DU! att... ... det finns mindst 29 hundar och katter inom byalagsområdet! BILDA EN HUSDJURS-GRUPP som kan passa varandras di'ur m.m.</p>

GÅ MED I NÅGON ARBETSGRUPP ELLER BILDA EN SJÄLV!